

TURKISTONDA ARXEOLGIK XAVASKORLIK TO'GARAGI TASHKIL ETILISHI

G'ofurov Sherzod Sobirjon o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti

1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10421212>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turkistonda arxeologik xavaskorlik to'garagi tashkil etilishi, faoliyati va olib borgan arxeologik tatqiqotlari haqida batafsil malumotlar keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy jamiyatlar, havaskor arxeologlar to'garagi, qadimiyat yodgorliklari, etnografiya, tabiatshunoslik.

ESTABLISHMENT OF AN ARCHEOLOGICAL AMATEUR CLUB IN TURKESTAN

Abstract. This article provides detailed information about the organization of the archeological amateur club in Turkestan, its activities and archaeological research.

Key words: scientific societies, circle of amateur archaeologists, ancient monuments, ethnography, natural science.

СОЗДАНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ЛЮБИТЕЛЬСКОГО КЛУБА В ТУРКЕСТАНЕ.

Аннотация. В данной статье представлена подробная информация об организации археологического любительского клуба в Туркестане, его деятельности и археологических исследованиях.

Ключевые слова: научные общества, кружок археологов-любителей, памятники древности, этнография, естествознание.

Turkistonda birinchi ilmiy jamiyatlar tuzilishida Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi alohida o'rin egallaydi. Bir tomondan mustamlaka rejim ilmiy-ijtimoiy tashkilotlar ishlarini moddiy qo'llab-quvvatlamasada, ikkinchi tomondan mahalliy ziyolilarga e'tibor qaratilmagan O'rta Osiyoni ilmiy o'rganishga qiziqish bilqirilmagan. Chor Rossiyasining yurishlari davridayoq, mamlakatdagi geografik tizimni bilishga imkon bo'lsada, iqtisodiyot haqida gapirish mumkin bo'lmagan. Podsho hukumati mahalliy geografiyaga o'z manfaatlari yuzasidan yondosha boshladi. Arxivda Turkiston harbiy okrugi qo'shinlari qo'mondoni yordamchisi general-letenant Masiyevskiyning nomiga maktub yo'llangan bo'lib, unda general-letendantan sharqshunoslik qidiruv ishlarini boshlashga ruxsat so'ralgan. Ammo jamiyat sharqni sharq yoki fan uchun emas, balki Rossiya uchun o'rganilishi lozim edi.

Turkiston o'lkasining qadimiyat yodgorliklari ko'pdan buyon olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelar edi, XIX asr davomida osori atiqalar ustida arxeologik kuzatishlar, qidiruv va qisman qazish ishlari olib borildi. Bu sohadagi ishlar P.I.Lerx N.I.Veselovskiy, V.A.Jukovskiy, V.V.Bartold va mahalliy turkistonshunoslardan M.S.Andreyev, V.L.Vyatkin, A.L.Kun, A.A.Semenov, I.T.Poslavskiy, N.P.Ostroumov va boshqalarning nomlari bilan bog'liqdir.

Shuningdek, sobiq Turkistonning qadimiy yodgorliklarni hisobga olish va tekshirishga markaz ilmiy muassasalaridan Imperator arxeologiya komissiyasi, ayniqsa Rus arxeologiya

jamiyatining Sharq bo'limi, bundan tashqari, 1903-yilda tashkil qilingan O'rta va Sharqiy Osiyoni tarixiy, arxeologik, lingvistik va etnografik jihatdan o'rganish qo'mitasi ham e'tibor bilan qaradi.

Turkiston o'lkasida arxeologik qiduruv, qazish ishlari ancha vaqt mustaqil olib borilmagan.

Bu jarayon 1886-yilga qadar davom etgan sistematik arxeologik tadqiqotlar ham shular qatoriga kiradi. 1893-yil 11-dekabr kuni antropologiya, etnografiya, tabiatshunoslik masalalariga oid o'tkazilgan yig'ilishda N.P.Ostroumov chiqish qilib, kelgusidagi arxeologik tadqiqotlarni ko'paytirishni talab qilgan. «Bizning o'lkada,- degan edi Ostroumov-arxeologik yodgorliklar ko'p. Ularni o'rganib chiqish zarurdir.» deb ta'kidlab o'tgan. V.V.Bartold yig'ilish ishtirokchilarini arxeologik qiduruvdagi dastlabki natijalar bilan tanishtirdi. Bu 1893-yilgi tadqiqot xususida edi. Ostroumov va Bartoldning chiqishlari yig'ilish ishtirokchilari tomonidan yaxshi kutib olindi. Toshkentda arxeologik to'garak ochilganligi rasman tasdiqlandi. To'garakning nizomi 1895-yil 31 oktyabr kuni tasdiqlandi. To'garak faoliyati quyidagilardan iborat bo'lishi lozim edi:

- a) Turkiston o'lkasidagi yodgorliklar bilan tanishib chiqish;
- b) O'lkaning arxeologik xaritasini tuzib chiqish;
- v) Arxeologik yodgorliklarni saqlab qolish;
- g) Arxeologik qazuv ishlarini yo'lga qo'yish;
- d) Mahalliy arxeologik materiallarni qayta ishlash.

Turkiston havoskor arxeologlar to'garagining ochilishi 1895-yil 14-dekabr kuni amalga oshirildi. «Turkestankiye vedomosti» gazetasida to'garak ochilishi bilan bog'liq holatlar yoritib borilgan. 1896-yil 22-dekabr kuni Turkiston havoskor arxeologlar to'garagining yig'ilishi bo'lib, 47 ta a'zo kishilarning ro'yxati tuzib chiqildi. M.S.Andreyev, A.A.Devala, N.G.Maliskiylar to'garakda tashabbuskor bo'lib hisoblangan.

Keyinchalik to'garakning 108 a'zosi bo'lib, bular orasida V.V.Bartold, D.M.Levshin, N.S.Likoshin, K.V.Ariston, V.F.Oshanin va boshqa mashhur kishilar ham bor edi. To'garakda ilg'or kayfiyatdagi rus ziyolilarining ta'siri kuchli edi. Ular O'rta Osiyo tarixi va qadimgi yodgorliklariga hurmat bilan qarab, ilmiy-tekshirish ishlarini jonlantirib yuborgan edilar.

To'garakning yig'ilishlarida arxeologik masalalar muhokama qilinib borgan. Yirik vakillardan I.T.Smironov to'garakning 1895-yil 11-dekabr kuni yig'ilishida asosiy masalalarni o'rta tashlagan. Toshkent shahri atrofi va Chirchiq vohasidagi yodgorliklarni o'rganish masalalari ilgari surildi. Oddiy aholi tomonidan topilgan kolleksiyalar olinib, ro'yhatga kiritildi.

Ushbu topilmalar ham katta ko'rsatkichni tashkil etgan. O'rta Osiyo arxeologiyasini o'rganishdagi asosiy yo'nalishlarni ko'rsatishga harakat qilgan. Xo'jand tarixi topografiyasini o'rganishda M.S.Andreyev etakchilik qilgan. Xo'jakentga qarama-qarshi joylashgan Mo'g'ul tog'dan ko'plab arxeologik ashyolar topilgan. 1896-yil 15-dekabr kuni Toshkentdan Turkiston havoskor arxeologlar to'garagining telegrammasi Rus Arxeologlar jamiyatiga yuborildi.

Kelgusidagi rejalar taklif qilingan. 1896-yil Toshkentda Rus Geografik Jamiyatining Turkiston bo'limi tashkil etilishiga ruxsat berildi. Bo'lim o'z faoliyatini 1897-yil 29-noyabr kuni boshlangan. Turkiston havoskor arxeologlar to'garagi bu vaqtda o'z funksional vazifalarini belgilab olgan edi. 1901-yilga kelib Sharqshunoslar Jamiyatining bo'limi ochildi. Ularning barchasi ilmiy-tadqiqot yo'nalishida faoliyat olib borishdi. Turkiston Arxeologlar Jamiyatining filiallari ham ochildi. Bulardan biri Samarqandda edi.

XX asr boshlarida ham Turkistondagi ilmiy jamiyatlar, shu jumladan tarix arxeologiya havaskorlari ham aytarli ishlarni bajarishdilar.

XIX asr 80-yillarida Rossiyadagi siyosiy reaksiya O'rta Osiyoda ilmiy-qidiruv ishlari rivojiga yo'l qo'ymas edi. Hukumat yangi ilmiy jamiyatlar tashkil topishiga shubha bilan qarar edilar. Ilmiy-o'lkashunoslik to'garaklari, kutubxonalar ham shular jumlasidandir. Bu faqatgina ziyolilar tarkibining kengayishi bilan amalga oshishi mumkin edi. Farg'onadagi taniqli tadqiqotchi Akademik A.Middendorfga qarshi, Farg'ona harbiy uyezd polisiya boshlig'i shubha bilan qarab, doimo qandaydir izlanishda ekanligini ko'rsatib o'tgan. V.V.Bartold 1893- 1894-yillar O'rta Osiyoga kelgan vaqtidagi xolatni quydagicha yozib qoldirgan «Tadqiqot olib borish juda qiyin kechadi. Haqiqiy holatni anglash uchun qandaydir ilmiy maqsadni ko'zlash lozim bo'ladi. Ma'muriyatning loyihasi ham noqulaylik keltirib chiqaradi».

Turkiston o'lkasining Chor Rossiyasi bilan bog'liqlik tomoni kuchayib, umum rus iqtisodiyoti uchun ahamiyati oshib borardi. Bunday sharoitda Turkiston iqtisodiyoti va madaniyatiga qiziqish ortib bordi. Markaziy ilmiy-tadqiqot muassasalari va tashkilotlarining mutaxassis olimlari Turkistonga kelib, o'z faoliyat, izlanishlarini olib bordi. Rus arxeologlari, sharqshunoslari oldida bir qancha masalalar mavjud edi. Akademik S.A.Jebeyev (1867-1941) ning guvohlik berishicha, imperator arxeologik komissiyasi tarkibida bo'lgan rus arxeologiyasi katta yutuqlardan foydalanmagan. Peterburg arxeologlari numizmatik izlanishlar olib borib, qadimiy joylarni o'rganish va tadqiqot bilan shug'ullandilar. Rus arxeologiyasining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri N.I.Veselovskiy va A.A.Spisin 1899-yil arxeologiyaning umumiy xususiyatlarini ko'rsatib o'tgan. Shunday yozadi: «Rus arxeologiyasining yutuqlari sezilarli darajada emas. Rus arxeologiyasining biror-bir sohasi tizimli ko'rinishda olib borilmagan. «XIX asr ikkinchi yarmiga kelib, ilmiy arxeologik muassasalar soni oshib bordi.

Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi a'zolari uning dastlabki tashkil topgan kunlaridan boshlab qadimgi yodgorliklarga qiziqish bildira boshlagan. 1896-yil 22-yanvardagi majlisidayoq qadimgi qo'rg'on va shaharlarning qayerda qanday vujudga kelganligi to'g'risida ma'lumotlar to'plashga harakat qilishgan. Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi a'zosi A.D.Kalmikov 1910-yilda tepalarning vujudga kelishi to'g'risida gapirib o'tgan. U Buxoro va Samarqand qo'rg'onlaridan butunlay farq qilishini aytib o'tadi. V.P.Nalivkin Oqtepaning vujudga kelishi to'g'risida gapirib, Toshkentdan Chimkentga qarab ketadigan 4 km da joylashganligini va uning asosiy xususiyatlarini ko'rsatib o'tadi. 1907-yilda qo'pol cho'yan idish, chiroq va boshqa topilmalarni Xonaboddan topilgan topilmalarni sotuvda ko'radi. Bu Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi a'zosi I.T.Poslavskiyning Xonabodtepani tekshirib ko'rishga chorladi. 1893-yil iyunida N.T.Astroumov Chimkent uyezdi Mamayevka qishlog'iga borishga va u yerdagi Qoravultepadan sopol idishdagi 1850 ta kumush va 4000 dan ziyod mis tanga va bir qancha qimmat baho toshlar ikkita kumush bilak uzuk va boshqalarni topishadi. 1896-yil togarak a'zosi N. F. Sitnyakovskiy birinchi marta Dobusiya qal'asi xarobalari to'g'risida xabar beradi.

Keyinchalik bu haqda I.A.Kastane qisqacha ma'lumotlar beradi va bir muncha batafsil ma'lumotlarni L.A.Zimin ko'rsatib o'tadi. Dobusiya qal'asi to'g'risida arab yozuvchilarini IX-X asrlardagi ma'lumotlari saqlanib qolgan edi. Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi katta e'tiborni qadimiy Poykand xarobalariga Qadimiy Buxoro shaharlaridan biri, ko'p martalab yozma manbalarda tilga olingan.

Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi (1895-1917) Samarqandni tarixiy- arxeologik jihatdan o'rganishga katta e'tibor berdi. 1905-yildan keyin havoskor arxeologlar, tarixchilar, Etnograflar Samarqand to'garagini tashkil etishga harakat qilib ko'rishdi, biroq to'garakning amaliy faoliyati keng quloqch yozmadi.

1893-yil 15-sentyabr kuni V. V. Bartold N.I.Veselovskiyga: «har qanday holatda men bu yerda izlanish ishlarini olib borishga harakat qilaman. Bundan unimli foydalanish zarurdir. Ushbu maqsadida:

- 1) o'zbekcha, qirg'izcha gapirishni o'rganish;
- 2) o'lka tarixini biladigan arbob, vakillar bilan yaqindan tanishish, imkon qadar bu yerda ilmiy jamiyatlarni tuzish.

Oxirgi vaqtda yana quyidagilarni aniqladim:

- 1) bu yerda xorijiy tillarini bilish keng yoyilmagan; boshqa tildagi katta to'plamlarni keltirish asosiy zaruriyat hisoblanadi;

- 2) tarixiy bilimlar ham juda kam darajada;

O'rta Osiyo tarixiga oid qisqa o'quv qo'llanmalarni chiqarish: qo'llanma albatta Universitet xususiyatida bo'lishi lozim. Bibleografik ko'rsatgichlar zarur. Ishonamanki, bu qachondir amalga oshadi» so'zlarini yozib yuborgan. Turkistondagi gazetalarda Bartoldning bir qancha chiqishlari berib borilgan. V.V.Bartold Toshkentga kelgach, o'lkadagi aholining turmush-tarzi, ijtimoiy ahvol bilan qiziqqa boshlagan. Turkiston o'lkasiga ilmiy qiziqishi kuchli bo'lganligi bir qancha faktlar bilan isbotlanadi. 1893-1896-yillar mahalliy nashriyotlarda uning maqolalari chop etilgan: «Turkistonda arxeologik izlanishlarga oid masalalar», «XIII asr Turkiston o'lkasi», «O'rta Osiyodagi xristianlar to'g'risida» kabilar hisoblanadi. Keyingi maqolalari: «Toshkentda yangi ilmiy jamiyat», «Zamonaviy islom va uning vazifalari», «Turkiston o'lkasida fanning ahvoli» nomi ostida chiqarib borilgan.

Hozir yurtimizda besh mingga yaqin arxeologik yodgorlik mavjud bo'lib, ularni zamonaviy geofizik, biologik, fizik-kimyoviy texnologiyalarni qo'llagan holda tadqiq etish va arxeologik qazib olish ishlari asosan xorijiy ekspeditsiyalar mutaxassisleri ko'magida bajarilmoqda. Mamlakatimiz hududidagi qadimgi davrga oid arxeologik yodgorliklarning aksariyat qismi xom g'isht va paxsadan qurilgan me'moriy inshootlar ekanini inobatga olsak, ularning paleolandshafti va planigrafisini aniqlashda mahalliy o'ziga xos geofizik uskunalar ishlab chiqish zarurati sezilmoqda. Jumladan, bu sohada milliy kadrlar tayyorlash, ularda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va malakasini oshirish talab etiladi.

Prezident topshirig'iga muvofiq 2017-yilda Axsikent tarixiy yodgorligini asrab-avaylash va tadqiq etish, uning haqqoniy tarixini yaratish bo'yicha ulkan ishlar boshlandi. «Axsikent» arxeologiya merosi ob'yektini muhofaza qilish va tadqiq etish direksiyasi» davlat unitar korxonasi tashkil etildi.

Hozirga qadar Belgiya, Avstriya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya, Eron, Pokiston, Hindiston kabi davlatlardan sayyohlar tashrif buyurgan. Prezidentga Axsikent majmua bosh rejasi, uning tadqiqot olib borilgan ob'yektlari, hududda barpo etiladigan turistik majmua loyihasi haqida ma'lumot berildi.

Unga ko'ra, bu yerda muzey tashkil etiladi. Axsikentning qadimiy dovrug'ini tiklash maqsadida ramziy darvoza quriladi. Umarshayx Mirzo va Boburning Kamoliddin Behzod chizgan

suratlari asosida ularning haykali bunyod etiladi. Sayyohlar uchun Sirdaryo bo‘ylab qayiqlarda sayr qilish, tuyada ko‘hna shaharni tomosha qilish imkoniyati yaratiladi.

REFERENCES

1. 2017-2021йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль ПФ-4947-сон Фармони.WWW.Lex.uz.
2. 2022-2026йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январь ПФ-60-сон Фармони.WWW.Lex.uz
3. Самарканд тарихи. I том. Тошкент. «Фан», 1971 й. 382-бет.
4. Лунин Б.В. Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. Туркестанский кружок любителей археологии (1895-1917гг.). Т.,1958. Стр. 43-45.
5. Лунин Б.В. Из истории русского востоковедения и археологии в Туркестане. Туркестанский кружок любителей археологии (1895-1917гг.). Т.,1958. Стр. 21-22.